

SCIENCE
PROBLEMS.UZ

ISSN: 2181-1342 (ONLINE)

№ 8 (3) - 2023

ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ
ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ
СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES
AND SOCIAL SCIENCES

ЭЛЕКТРОН ЖУРНАЛ

ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ

ELECTRONIC JOURNAL

ISSN: 2181-1342 (Online)

Сайт: <https://scienceproblems.uz>

DOI: 10.47390/SCP1342V3I8Y2023

SCIENCEPROBLEMS.UZ

**ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ
ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ**

№ 8 (3)-2023

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО-
ГУМАНИТАРНЫХ НАУК**

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

ТОШКЕНТ-2023

БОШ МУҲАРРИР:

Исанова Феруза Тулқиновна

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ:

07.00.00-ТАРИХ ФАНЛАРИ:

Юлдашев Анвар Эргашевич – тарих фанлари доктори, сиёсий фанлар номзоди, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Мавланов Уктам Махмасабирович – тарих фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Хазраткулов Абдор – тарих фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети.

08.00.00-ИҚТИСОДИЁТ ФАНЛАРИ:

Карлибаева Рая Хожабаевна – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Худойқулов Садирдин Каримович – иқтисодиёт фанлари доктори, доцент, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Азизов Шерзод Ўктамович – иқтисодиёт фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон Республикаси Божхона институти;

Арабов Нурали Уралович – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат университети;

Холов Актам Хатамович – иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Шадиева Дилдора Хамидовна – иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент в.б, Тошкент молия институти;

Шакаров Қулмат Аширович – иқтисодиёт фанлари номзоди, доцент, Тошкент ахборот технологиялари университети

09.00.00-ФАЛСАФА ФАНЛАРИ:

Ҳакимов Назар Ҳакимович – фалсафа фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Яхшиликков Жўрабой – фалсафа фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат университети;

Ғайбуллаев Отабек Мухаммадиевич – фалсафа фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат чет тиллар институти;

Ҳошимхонов Мўмин – фалсафа фанлари доктори, доцент, Жиззах педагогика институти;

Носирходжаева Гулнора Абдукаҳхаровна – фалсафа фанлари номзоди, доцент, Тошкент давлат юридик университети.

10.00.00-ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Ахмедов Ойбек Сапорбаевич – филология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети;

Кўчимов Шухрат Норқизилович – филология фанлари доктори, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Салахутдинова Мушарраф Исамутдиновна – филология фанлари номзоди, доцент, Самарқанд давлат университети;

Кучкаров Раҳман Урманович – филология фанлари номзоди, доцент в/б, Тошкент давлат юридик университети;

Юнусов Мансур Абдуллаевич – филология фанлари номзоди, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Саидов Улугбек Арипович – филология фанлари номзоди, доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси.

12.00.00-ЮРИДИК ФАНЛАРИ:

Ахмедшаева Мавлюда Ахатовна – юридик фанлар доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Мухитдинова Фирюза Абдурашидовна – юридик фанлар доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Эсанова Замира Нормуратовна – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган юрист, Тошкент давлат юридик университети;

Ҳамроқулов Баҳодир Мамашарифович – юридик фанлар доктори, профессор в.б., Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети;

Зулфиқоров Шерзод Хуррамович – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Жамоат ҳавфсизлиги университети;

Хайитов Хушвақт Сапарбаевич – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Асадов Шавкат Ғайбуллаевич – юридик фанлар доктори, доцент, Ўзбекистон Республикаси

Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Сайдуллаев Шахзод Алиханович – юридик фанлар номзоди, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Амиров Зафар Актамович – юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD), Ўзбекистон Республикаси Судьялар олий кенгаши ҳузуридаги Судьялар олий мактаби

13.00.00-ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ:

Ҳашимова Дильдархон Уринбоевна – педагогика фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Ибрагимова Гулнора Хавазматовна – педагогика фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Закирова Феруза Махмудовна – педагогика фанлари доктори, Тошкент ахборот технологиялари университети ҳузуридаги педагогик кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тармоқ маркази;

Тайланова Шоҳида Зайниевна – педагогика фанлари доктори, доцент.

19.00.00-ПСИХОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Каримова Васида Маманосировна – психология фанлари доктори, профессор, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети;

Ҳайитов Ойбек Эшбоевич – Жисмоний тарбия ва спорт бўйича мутахассисларни қайта тайёрлаш

ва малакасини ошириш институти, психология фанлари доктори, профессор

Умарова Навбаҳор Шокировна – психология фанлари доктори, доцент, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети, Амалий психология кафедраси мудири;

Атабаева Наргис Батировна – психология фанлари доктори, доцент, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети;

Қодиров Обид Сафарович – психология фанлари доктори (PhD), Самарканд вилоят ИИБ Тиббиёт бўлими психологик хизмат бошлиғи.

22.00.00-СОЦИОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Латипова Нодида Мухтаржановна – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон миллий университети кафедра мудири;

Сеитов Азамат Пўлатович – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон миллий университети;

Содиқова Шоҳида Мархабоевна – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон халқаро ислом академияси

23.00.00-СИЁСИЙ ФАНЛАР

Назаров Насриддин Атакулович – сиёсий фанлар доктори, фалсафа фанлари доктори, профессор, Тошкент архитектура қурилиш институти;

Бўтаев Усмонжон Хайруллаевич – сиёсий фанлар доктори, доцент, Ўзбекистон миллий университети кафедра мудири.

ОАК Рўйхати

Мазкур журнал Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссияси Раёсатининг 2022 йил 30 ноябрдаги 327/5-сон қарори билан тарих, иқтисодиёт, фалсафа, филология, юридик ва педагогика фанлари бўйича илмий даражалар бўйича диссертациялар асосий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхати (Рўйхатга) киритилган.

Crossref DOI:

Таҳририят Crossref DOI нинг расмий аъзоси ҳисобланади ва 10.47.390 DOI префиксига эга. Ҳар бир нашр ва илмий мақолага индивидуал Crossref DOI рақами берилади.

Google Scholar

Журнал Google Scholar (Академия) да индексацияланади.

Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари электрон журнали 1368-сонли гувоҳнома билан давлат рўйхатига олинган.
Муассис: “SCIENCEPROBLEMS TEAM” масъулияти чекланган жамият.

Таҳририят манзили:
Тошкент шаҳри, Яккасарой тумани, Кичик Бешёғоч кўчаси, 70/10-уй. Электрон манзил: scienceproblems.uz@gmail.com
Телеграм канал: https://t.me/scienceproblems_uz

МУНДАРИЖА

07.00.00 – ТАРИХ ФАНЛАРИ

- Воҳидова Комила Абдуллозизовна*
“ЭЛ БАЙРОҒИ” ГАЗЕТАСИ ҲАҚИДА 11-17
- Сулайманов Саламат Арепбаевич*
ҚОРАҚАЛПОҒИСТОН МУХТОР ВИЛОЯТИДА ҚУРУҚЛИК ВА СУВ ТРАНСПОРТИ: МУАММО
ВА ЕЧИМЛАР (1924-1932 ЙЙ) 18-24
- Раунов Холмамат*
ЎЗБЕКИСТОН ҲУДУДИДА УРАН КОНЛАРИНИ ЎЗЛАШТИРИШ ТАРИХИ 25-32
- Мажидов Анвар Сиражович*
ИМПЕРИЯ МУСТАМЛАКАЧИЛИК СИЁСАТИНИНГ ТУРКИСТОН ТУБ ХАЛҚЛАРИНИНГ
ИЖТИМОЙ-ИҚТИСОДИЙ ВА ФУҚАРОЛИК АҲВОЛИГА ТАЪСИРИ (СИРДАРЁ ВИЛОЯТИ
МИСОЛИДА) 33-40
- Begatova Nasiba Xolmurzayevna*
FERMER HO‘JALIKLARI VA KLASSTER TIZIMI UCHUN O‘RTA MA‘LUMOTLI MUTAXASSISLARNI
TAYYORLASH TIZIMIDAGI YUTUQLAR VA MUAMMOLAR (SURXONDARYO VILOYATI
MISOLIDA) 41-48
- Алланазаров Мурот Мирзаевич*
БУХОРО ХАЛҚ СОВЕТ РЕСПУБЛИКАСИ НОЗИРЛАР ШЎРОСИ ВА МИЛЛИЙ РАҲБАР
ХОДИМЛАР ФАОЛИЯТИ ХУСУСИДА 49-54
- Ismoilova Feruza Ibragimovna*
URUSH YILLARIDA XOTIN-QIZLARNING ILM-FAN VA MADANIYAT SOHALARIDAGI
XIZMATLARI 55-59
- Tursunov Xurshid Nasriddinovich*
O‘ZBEKISTONDA MUSTAQILLIK YILLARIDA TARIXCHI KADRLAR TAYYORLASH SOHASI
HUQUQIY ASOSLARINING YARATILISHI 60-64

08.00.00 – ИҚТИСОДИЁТ ФАНЛАРИ

- Yuldosheva Gulnoza Abdinabiyevna*
THE ROLE OF THE DIGITAL ECONOMY IN MODELING THE FINANCIAL ACTIVITIES OF
ENTERPRISES 65-70
- Oromidinov Muzaffar Pardabayevich*
DIRECTIONS FOR IMPROVING INTERNAL AUDIT IN COMMERCIAL BANKS 71-75
- Худайназарова Дилором Хайруллаевна*
ТЎҒИМАЧИЛИК САНОАТИ КОРХОНАЛАРИНИНГ ЯШИЛ ИҚТИСОДИЁТ ДОИРАСИДАГИ
РИСКЛАРИНИ СТРАТЕГИК ТРАНСФОРМАЦИЯЛАШ ИСТИҚБОЛЛАРИ 76-84

<i>To'lov Ulug'bek Toshmamatovich, Jo'rayev Sirojiddin Muxiddin o'g'li</i> KO'CHMAS MULKNI SOLIQQA TORTISHDA XORIJIY DAVLATLARDA AMALGA OSHIRILGAN ISLOHOTLAR	85-92
<i>Xudayberganov Dilshod Tuxtabayevich</i> MINTAQADA XIZMAT TURLARIDAN SAMARALI RIVOJLANTIRISH YO'NALISHLARI	93-98
<i>Turobov Sherzod Alisherovich</i> O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA UY XO'JALIKLARI TADBIRKORLIGINI RIVOJLANTIRISHDA DAVLAT SIYOSATI	99-105
<i>Шамсиев Нодир Муратович</i> МЕТОДЫ ОЦЕНКИ ПОКАЗАТЕЛЕЙ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ ПРИ АНАЛИЗЕ РЕЙТИНГОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И ИХ КАЧЕСТВЕННОЕ ОПИСАНИЕ	106-110
<i>Zaripova Moxira Zarip qizi</i> AGRAR SOHAGA XORIJIY INVESTITSİYALARNI JALB QILISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH IMKONIYATLARI	111-114
<i>Узайдуллаев Шерзод Шукуруллаевич</i> ЎЗБЕКИСТОНДА ИННОВАЦИОН ИНФРАТУЗИЛМАНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ОМИЛЛАРИ	115-121
<i>Atabayeva Karomat Rajabovna, Rajabova Maftuna Farhod qizi</i> O'ZBEKISTONDA TURIZM SOHASINING RIVOJLANISHI VA TAHLILI	122-127
<i>Жумаева Мухлиса Абдуғани қизи</i> МАМЛАКАТДА АЁЛЛАР ТАДБИРКОРЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МЕХАНИЗМИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ	128-137
<i>Камалов Акмал Сайдакбарович, Саматов Ғаффор Аллақулович</i> ГЕОИҚТИСОДИЙ МУНОСАБАТЛАР ШАРОИТИДА ТРАНСПОРТ ЛОЙИХАЛАРИНИ АМАЛГА ОШИРИШГА БЎЛГАН ЁНДАШУВЛАРНИНГ ТАҲЛИЛИ	138-150
<i>Мамадиёров Олимжон Умарович</i> ОЗИҚ-ОВҚАТ ХАВФСИЗЛИГИ ТАЪМИНЛАШ НАЗАРИЯЛАРИ ЭВОЛЮЦИЯСИ.....	151-158
<i>Раббимов Жахонгир Эшбоевич</i> ТИЖОРАТ БАНКЛАРИДА ОПЕРАЦИОН РИСКЛАРНИНГ МОҲИЯТИ, УЛАРНИНГ ЮЗАГА КЕЛИШ САБАБЛАРИ	159-164
<i>Кулибоев Азамат Шоназарович</i> ДАВЛАТ ТИББИЁТ ТАШКИЛОТЛАРИДА БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИНИНГ УСЛУБИЙ АСОСЛАРИ	165-174

Гадоев Сўҳроб Жумакулович
ТИЖОРАТ БАНКЛАРИ КРЕДИТИНИНГ ТАЪМИНОТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ
ЙЎЛЛАРИ 175-181

Бекжанов Дилмурод Йўлдашович
ЭМПИРИК ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ АСОСИДА ТУРИСТИК ДЕСТИНАЦИОН
МЕНЕЖМЕНТ ЖАРАЁНИ ИШТИРОКЧИЛАРИ ФАОЛИЯТИНИ БАҲОЛАШ 182-193

09.00.00 - ФАЛСАФА ФАНЛАРИ

Boydadayev Abdurroхмон Tolibjon o'g'li
SHARQ VA G'ARB IRRATSIONAL FALSAFASIDA PANTEISTIK QARASHLARNING QIYOSIY
TAHLILI (J.RUMIY VA F.NITSSHE FALSAFASI MISOLIDA) 194-200

Xayridinov Abbosxon Anvarovich
GLOBALLASHUV JARAYONIDA MA'NAVIY MA'RIFIY INQIROZLARNING OLDINI OLISHDA
MARKAZIY OSIYO QADRIYATLARINI YUKSALTIRISH ISTIQBOLLARI 201-205

Quramboyev Alisher Maxsudovich
TEMURIYLAR DAVRIDA IJTIMOY ADOLAT TAMOYILLARINING AMAL QILISHI 206-211

Jo'rayev Alisher Tulqinboyevich
JAMIYAT MILLIY ASOSLARINI MUSTAHKAMLASH – DAVLATNING USTUVOR
MAQSADI..... 212-217

Turabova Sevara Kattaqulovna
ILMIY VAHS FENOMENINING MANTIQUIY- GNOSEOLOGIK MAQOMINI O'RGANISHDA
KONSEPTUAL-METODOLOGIK YONDOSHUV 218-224

Пардаева Марҳабо Давлатовна
АЛИШЕР НАВОЙ АСАРЛАРИДА ИЛМГА ОИД ҚАРАШЛАРИНИНГ НАҚШБАНДИЯ
ҲОЯЛАРИ БИЛАН УЙҒУНЛИГИ 225-233

Qutlimuratov Sardorbek Rustamovich
NIKON MUNOSABATLARINING TADRIJIY RIVOJLANISHI 234-240

Tursunkulova Shaxnoza Tuychiyevna
DINIY MANBALARDA GO'ZALLIK TO'G'RISIDAGI FALSAFIY QARASHLAR 241-246

Юсупова Феруза Зойировна
АХЛОҚИЙ ИДЕАЛ – ЁШЛАР МАЪНАВИЙ ЮКСАЛИШИНING МЕЗОНИ 247-251

Teshaboev Muhiddin Marifovich
IJTIMOIY ADOLATNI TA'MINLASHNING PRINSIPIAL MASALALARI 252-257

10.00.00 – ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ

<i>Soatova Nodira Isomitdinovna</i> LIRO-EPIK ASARLARDA POETIK FIKRNING BADIY IFODASI	258-265
<i>Narmuratov Zayniddin Radjabovich</i> FRAZEOLOGIK BIRLIKLAR LINGVOMADANIY BIRLIK SIFATIDA	266-269
<i>Yusupova Omina Muhammadzoir kizi</i> DIFFERENT CLASSIFICATION OF FAIRYTALE DISCOURSE IN WORLD AND UZBEK FOLKLORE	270-276
<i>Бозорова Хулкар Одинакуловна</i> РУССКИЙ ЯЗЫК КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ СОДЕРЖАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ	277-282
<i>Matyakubov Oybek Quralbayevich</i> KOGNITIV TILSHUNOSLIKDA «KONSEPT» TUSHUNCHASI	283-288
<i>Фатуллаева Камола Рахматуллаевна</i> ТЕРМИНЛАРНИНГ БЕЛГИЛАРИ ВА УЛАРНИНГ ТАСНИФИ	289-293
<i>Karimjonova Shahlo Ravshanjonovna</i> O'ZBEK TILIDA KAUZATIV FE'LLARNING YASALISH USULLARI	294-299
<i>Xamzayev Otaxon Erkinovich</i> INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA KASB-HUNARGA OIDMAQOLLARNING CHOG'ISHTIRMA Tahlili	300-305

12.00.00 – ЮРИДИК ФАНЛАР

<i>Абдурахманова Нодирахон</i> ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ СМАРТ-КОНТРАКТОВ В СНГ	306-310
<i>Сафоева Садокат Мусоевна</i> ЭКОСИСТЕМА СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ: ИССЛЕДОВАНИЕ РОЛЕЙ ЗАИНТЕРЕСОВАННЫХ СТОРОН В КОНТЕКСТЕ ГРАЖДАНСКОГО ПРАВА	311-320
<i>Абдуллаева Маликабону Эркин қизи</i> ХАЛҚ ТАЪЛИМИ СОҲАСИДА КОРРУПЦИЯНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШГА ОИД АЙРИМ ХОРИЖИЙ ДАВЛАТЛАР ТАЖРИБАСИНИНГ ҚИЁСИЙ ҲУҚУҚИЙ ТАҲЛИЛИ	321-330

13.00.00 – ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ

<i>Zoirova Lola Xamidovna</i> TIBBIYOT OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA "INSON ORGANIZMINING RADIATSIYAGA SEZGIRLIGI" MAVZUSINI O'QITISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN	
---	--

FOYDALANISH	331-336
<i>Ibragimov A'lamjon Amrilloevich</i> KOGNITIV SIFATLARNING UZLUKSIZ KASBIY RIVOJLANISHGA TA'SIRI (MAKTAB PEDAGOG XODIMLARI MISOLIDA)	337-343
<i>Madaminov Azimbek Egamberganovich, Xalillayev O'ktam Sobir o'g'li</i> YOSH GANDBOLCHI DARVOZABONLARNI O'YIN TEXNIKASIGA O'RGATISH	344-349
<i>Fayzullaeva Madina Abdumumin kizi</i> ANALYSIS OF THE POSITIVE IMPACT OF DIGITAL TECHNOLOGIES ON THE MOTIVATION AND KNOWLEDGE OF STUDENTS IN THE DEVELOPMENT OF THE EDUCATIONAL PROCESS	350-355
<i>Джумаева Хулкархан Мухаммаджонова</i> ВНУТРЕННИЕ УГРОЗЫ, НЕГАТИВНО ВЛИЯЮЩИЕ НА ДУХОВНОСТЬ СТУДЕНТОВ..	356-361
<i>Islomova Madina Asqarovna</i> INTEGRATSIYALASHGAN SUN'IY INTELLEKT TOMONIDAN YARATILGAN CHATGPT BOT YORDAMIDA NEMIS TILI O'QITISHNING SAMARADORLIGINI OSHIRISH	362-368
<i>Raxmatova Mexrinov Majitovna</i> YOSHLAR MA'NAVIY SALOHİYATINI O'RGANISHNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI	369-373
<i>Абдукаюмова Наргиза Райимовна</i> ЮҚОРИ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИНИНГ МАДАНИЙ-ИНТЕЛЛЕКТУАЛ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ДИДАКТИК ШАРТЛАРИ	374-384
<i>Norboyev Farxod Chorshanbiyevich</i> KREATIVLIK VA INNOVATSIYA BORASIDA ZAMONAVIY NAZARIYALAR	385-390
<i>Borasheva Aybolgan</i> EXPLORING JAMES MCCROSKEY'S RESEARCH ON WILLINGNESS TO COMMUNICATE IN L1 CONTEXTS: IMPLICATIONS FOR LANGUAGE TEACHING AND LEARNING	391-398
<i>Fayzullayeva Gulchexra Sharipboyevna</i> KOGNITIV TADQIQOTLARNING FANLARARO TUSHUNCHA SIFATIDAGI MOHIYATI VA MANTIQUIY TAHLILI	399-409
<i>Boboraximov Sanjar Malikjanovich</i> MAKTABDA O'QUVCHILARNI JISMONIY TARBIYALASHNING ZARURATI VA UNGA QO'YILADIGAN TALABLAR	410-414
<i>Salimova Shahlo Sayfulloyevna</i> XAVFSIZ TA'LIM MUHITI MONITORINGINING AHAMIYATI	415-421

<i>Sayfiddinova Jamila Ziyodulla qizi</i> METHODOLOGY FOR THE DEVELOPMENT OF LOGICAL REASONING IN PRIMARY SCHOOL PUPILS	422-427
<i>Xamroyev Samijon Salimovich</i> SPORT TO‘GARAKLARI ORQALI TALABALARNING JISMONIY MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH KOMPONENTLARI	428-433
<i>Kattaeva Feruza Shakirovna</i> DEVELOPING STUDENTS SOCIO-CULTURAL COMPETENCE BY USING SOCIO CULTURAL DISCOURSE ANALYSIS METHOD	434-441
<i>G‘ofurov Azizbek Umarjonovich</i> BO‘LAJAK JISMONIY TARBIYA FANI O‘QITUVCHILARINI TAYYORLASH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH	442-447
<i>Abduraximova Umida Shuxratovna</i> BO‘LAJAK TARJIMONLARNING LINGVOMADANIY VA KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI	448-454
<i>Obidova Gulmira Kuzibaevna</i> INGLIZ TILINI O‘RGANISH JARAYONIDA TEXNIKA TA‘LIM YO‘NALISHI TALABALARIDA EKOLOGIK MADANIYAT ASOSLARINI SHAKLLANTIRISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEKNOLOGIYALAR VA INTERAKTIV METODLAR	455-460
<i>Axmadaliyeva Xosiyatposhsho Abduxayotovna</i> PROFESSINAL TA‘LIM YO‘NALISHLARIDA TAHSIL OLAYOTGAN O‘QUVCHILARNING INGLIZ TILIDAN KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYASINI AUTENTIK MATERIALLAR ORQALI TAKOMILLASHTIRISH	461-469

13.00.00- Педагогика фанлари

Абдукаюмова Наргиза Райимовна,
Термиз давлат университети тадқиқотчиси

ЮҚОРИ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИНИНГ МАДАНИЙ–ИНТЕЛЛЕКТУАЛ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ДИДАКТИК ШАРТЛАРИ

Аннотация. Мақолада муаллиф юқори синф ўқувчиларининг маданий–интеллектуал қобилиятларини шакллантиришнинг дидактик шартларини очиқ беради. Маданий–интеллектуал кўникмаларга асосланган билимларни ўзлаштириш осон ва узоқ эсда қолиш имконини беради, бунинг натижасида мактаб ўқувчилари ижодий фаолият учун мустаҳкам пойдевор яратади.

Калит сўз ва иборалар: юқори синф ўқувчилари, маданий–интеллектуал ривожлантириш, дидактик шарт, салоҳият, ижтимоий функция.

Abdukayumova Nargiza Rayimovna,
Researcher of Termiz State University

DIDACTIC CONDITIONS OF CULTURAL–INTELLECTUAL DEVELOPMENT OF HIGH SCHOOL STUDENTS

Abstract. In the article, the author reveals didactic conditions for the formation of cultural–intellectual abilities of high school students. The acquisition of knowledge based on cultural–intellectual skills is easy and allows for long–term memory, as a result of which schoolchildren create a solid foundation for creative activity.

Key words and phrases: high school students, cultural–intellectual development, didactic condition, potential, social function.

Абдукаюмова Наргиза Райимовна,
Научный исследователь Термезского
государственного университета

ДИДАКТИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ КУЛЬТУРНО–ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ СТАРШЕКЛАСНИКОВ

Аннотация. В статье автор раскрывает дидактические условия формирования культурно–интеллектуальных способностей старшеклассников. Приобретение знаний на основе культурно–интеллектуальных умений осуществляется легко и обеспечивает долговременную память, в результате чего у школьников создается прочная основа для творческой деятельности.

Ключевые слова: старшеклассники, культурно–интеллектуальное развитие, дидактическое состояние, потенциал, социальная функция.

DOI: <https://doi.org/10.47390/SCP1342V3I8Y2023N54>

Кириш. Таълим тараққиётининг ҳозирги босқичида янги ахборотлар оқимида ҳаракат қила оладиган, ижодий изланишга тайёр маданий–интеллектуал шахсни тарбиялаш муҳим аҳамиятга эга. Шунинг учун мактаб ўқувчиларида ҳам маданий–интеллектуал қобилиятларни шакллантириш учун асос яратиш керак. Маданий–интеллектуал кўникмаларга асосланган билимларни ўзлаштириш осон ва узоқ эсда қолиш имконини беради, бунинг натижасида мактаб ўқувчилари ижодий фаолият учун мустаҳкам пойдевор яратади.

Ақлий кўникмаларни эгаллаш мактаб ўқувчиларининг меҳнат унумдорлигини оширишга сезиларли ёрдам беради. Бу билим ва кўникмаларни ошириш имкониятини беради, мотивацияни кучайтиришга, мақсадларни аниқлашга, ирода ва ўз–ўзини ҳурмат қилишга ёрдам беради. Биз мактаб ўқувчиларида маданий–интеллектуал кўникмаларни шакллантириш орқали илмий дунёқарашни шакллантирамиз.

Билимлар йиғиндисининг ўзи эмас, балки билим ва ижодий қобилиятларнинг синтези ҳар томонлама ривожланган шахснинг асосий кўрсаткичига айланиши, унинг фаол ҳаётий позицияси воқеликка янгича муносабат ва ўз фаолияти учун юқори масъулият билан тавсифланади.

Маданий–интеллектуал малакаларни шакллантиришнинг дидактик шартлари эса, таълимнинг айрим таркибий қисмларининг ўзаро таъсири табиати билан белгиланади, бу эса, табиий равишда маданий–интеллектуал малакаларнинг шаклланишига олиб келади.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Фалсафада “шарт” тушунчаси объектнинг теварак–атрофдаги ҳодисаларга муносабати сифатида таърифланади, уларсиз у мавжуд бўлмайди. Шартлар муҳитни, яъни ҳодиса юзага келадиган, мавжуд бўлган ва ривожланадиган муҳитни ташкил қилади[20].

В. И. Андреев таърифига кўра, "дидактик шарт–шароитлар – дидактик мақсадларга эришиш учун мазмун элементларини, усулларини, шунингдек, ўқитишнинг ташкилий шакллари мақсадли танлаш, қуриш ва қўллаш натижаси бўлган ўқув жараёнининг ҳолатлари"[7, 124–бет].

Олимлар ўқув материалининг мазмуни ва ўзига хос хусусиятларига қараб дидактик усуллар ва шакллар мажмуасидан фойдаланиш, компьютер тизимларидан фойдаланган ҳолда келажакдаги фаолиятни моделлаштиришни муҳим деб ҳисоблайдилар[8; 21].

О.О.Лаврентиев [13] юқори синф ўқувчиларининг фан асосларини ўрганишда маданий–интеллектуал кўникмаларини шакллантиришнинг дидактик шартларига ишора қилади:

умумий дидактик тамойиллардан комплекс фойдаланиш асосида фикрлаш жараёнини фаоллаштириш;

таълим жараёнида фанлараро ва интегратив алоқаларни амалга оширишни таъминлаш;

тадқиқот, экспериментал ва коммуникатив кўникмаларни ўзлаштириш билан бирликда маданий–интеллектуал кўникмаларни шакллантириш;

ўқув–когнитив жараёнга маданий–интеллектуал ва ижодий тренингларни жорий этиш;

маданий–интеллектуал кўникмаларни шакллантириш ҳолатига кўра оператив назорат ва тузатишни таъминлаш.

Таҳлил ва натижалар. Назарий ва услубий ёндашувлар таҳлили шуни кўрсатадики, таълим жараёнининг шакллантирувчи хусусиятига маълум шарт–шароитларни яратиш орқали эришилади. Ушбу шарт–шароитларни аниқлаш ва таъминлаш шакллантириш вазифаларини муваффақиятли ҳал қилиш учун зарурдир. Фақат дидактик шарт–шароитларни ҳисобга олган ҳолда ўқув жараёнининг умумий тузилиши конкрет хусусият касб этади.

Керакли дидактик шароитларда "шахсий таълим мотивларини ижтимоий аҳамиятга эга бўлганларга ривожлантириш билан боғлиқ бўлган ўқув ва когнитив фаолиятнинг мотивацион шартланишини, махсус фанларнинг ўқув материални дидактик ишлаб чиқиш, мутахассисларни тайёрлаш мақсадлари, тайёрлаш қонунлари, тамойиллари, қоидалари билан келишиш, ўқув ва когнитив фаолият характерини келажакдаги мутахассислик табиатига яқинлаштириш ..." [10, 41–бет]. Шунинг учун шароитлар объектлар мажмуасининг муҳим таркибий қисми бўлиб, улар мавжуд бўлганда маълум бир ҳодисанинг мавжудлиги содир бўлади. Шунга кўра, дидактик шароитда биз таълим мақсадларига эришишни таъминлайдиган ўқув жараёни таркибий қисмларининг ўзаро боғлиқ тўпламини тушунамиз [9].

Ўрта мактаб ўқувчиларининг маданий–интеллектуал кўникмаларини шакллантиришнинг дидактик шартлари – бу маълум бир даврдаги фанларни ўрганиш жараёнида мактаб ўқувчиларининг маданий–интеллектуал қобилиятларини ривожлантиришни таъминлайдиган ўқув жараёни таркибий қисмларининг ўзаро боғлиқ тўпламидир [12]. Маданий–интеллектуал малакаларни шакллантиришнинг дидактик воситаларига қуйидагилар киради: дарсликлар, дастурлар, ижодий, муаммоли вазифалар тизими [18].

Мактаб ўқувчиларининг маданий–интеллектуал қобилиятларини шакллантиришга ёрдам берадиган дидактик шароитларни таҳлил қилишда қуйидаги омилларни ҳисобга олиш керак:

ўрта таълим муассасаси томонидан жамиятнинг ижтимоий тартибини ўрганилаётган муаммо нуқтаи назаридан белгилаш;

ўрта таълим муассасасининг ўқув жараёнининг ўзига хос хусусиятларини аниқлаш;

шахс ривожланишининг яхлит жараёни сифатида маданий–интеллектуал қобилиятларнинг моҳиятини очиб бериш;

ўқувчиларнинг маданий–интеллектуал қобилиятларини шакллантириш жараёнининг тизимли–функционал хусусиятлари.

Маданий–интеллектуал қобилиятларни шакллантиришнинг дидактик шароитларини таҳлил қилиш ривожлантирувчи таълим тамойилларига асосланади. Шунинг учун ўқув жараёни нафақат фактик, балки назарий ва услубий даражаларда ҳам қурилиши, ўқувчиларга мустақил ўқув ва когнитив фаолиятнинг шакл ва усулларини тақдим этиши керак.

Юқоридагиларга мувофиқ, биз ўрта мактаб ўқувчиларининг маданий-интеллектуал қобилиятларини шакллантиришнинг дидактик шартларини ажратиб кўрсатамиз (1-расм).

Маданий-интеллектуал малакаларни шакллантиришнинг дидактик шартлари
ўрта мактаб ўқувчиларининг психологик-педагогик фикрлаш шакллари ҳисобга олиш
юқори синфлар учун ўқув материалига нисбатан таълим мазмунининг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда
ўрта мактаб ўқувчиларини тарбиялашда интерактив ва анъанавий таълим ўзаро таъсирининг шакллари ва усуллари комбинацияси
таълим жараёнини муаммолилаштириш
фанларни ўқитишга комплекс ёндашув

Расм 1. Мактаб ўқувчиларининг маданий-интеллектуал қобилиятларини шакллантиришнинг дидактик шартлари

Юқори синф ўқувчиларининг маданий-интеллектуал қобилиятларини шакллантиришнинг дидактик шароитларини белгилаб, бу ёш даврининг психологик ва физиологик хусусиятларига эътибор қаратиш лозим. Зеро, юқори синф ўқувчилари учун ўқитишнинг янада мураккаб шакл ва усуллари қўлланилади, улар мустақилликни, фаолликни, ташкилотчиликни, янги билимларни амалиётда қўллаш қобилиятини талаб қилади.

Юқоридагилар асосида **биринчи шартни** – ўрта мактаб ўқувчисининг психологик-педагогик фикрлаш шакллари ҳисобга олган ҳолда асослаш зарурати туғилади. Айнан шу даврда ўқувчиларда фаол ҳаётий позиция, келажак касбини танлашга онглироқ муносабат, ўз тақдирини ўзи белгилаш ва ўз-ўзини англаш, дунёқараши шаклланади, меҳнат ва ўқув-когнитив фаолият кўникмалари шаклланади.

Ўрта мактаб ўқувчиси ўрганишнинг вазибалари, мақсадлари ва усуллари маъносини аллақачон тушунади. Бу эса, ўқувчининг нафақат билим олишга, балки ўзига ҳам муносабатини ўзгартиради. Бу ёш тоифасидаги ўқувчи аввало ақлий фаолиятни қабул қилишнинг ўзи учун аҳамиятини тушунишга ҳаракат қилади, кейин зарурат туғилганда уни ўзлаштириш имкониятига эга бўлади. У ўзига, фикрлашига, тажрибаларига чуқур қизиқиш билдиради. Йигит ёки қизнинг психологик қиёфаси кўпинча таҳлил қилинаётган фикрнинг фаоллиги, ақлга мойиллик, ҳиссий заифлик, ўз келажигига қизиқиш, келажакдаги касбга мувофиқлигини баҳолаш билан уйғунлашади. Бу кузатувчанлик, танлаб олиш, танқидийлик каби фазилатларни ривожлантиришга ёрдам беради. Ўқиш мотиви ҳам ўзгаради ва ўрта мактаб ўқувчиси учун ҳаётий маънога эга бўлади.

Ақлий фаолиятда умумлаштириш ва абстракцияларнинг роли кучайганлигини таъкидлаш керак: ўрта мактаб ўқувчилари аниқ омилларнинг умумий маъносини тушунадилар, аниқ тасвир нафақат алоҳида олинган омил, балки кўрсаткич сифатида ҳам ҳаракат қилишини тушунадилар [15]. Бу даврда ўқувчининг баҳолашга муносабати

ва ўзини ўзи қадрлаши ўзгаради. Ўрта мактаб ўқувчилари учун уларнинг шахсий фазилатларини аниқлашда бошқаларни баҳолашдан кўра баҳо муҳимроқ бўлади. Шундай қилиб, ўрта мактаб ўқувчиларининг ўз-ўзини англаши юқори даражага этади, бу ўз-ўзини кузатиш, ўз-ўзини баҳолаш, ўз-ўзини такомиллаштиришга интилиш, мустақиллик, ўз-ўзини тарбиялаш ва ўз-ўзини тарбиялашга олиб келади [16, 34–35–бет].

Ўрта мактаб ўқувчилари илмий тушунчаларни тез ўзлаштирадидлар, турли вазифаларни ҳал қилиш жараёнида улардан фойдаланадилар. Улар ўрганишнинг ҳар хил турларига психологик тайёрлик ва ҳақиқий қобилият, тажрибага мойиллик, мустақилликка интилиш ва фикрлашнинг ўзига хослиги билан ажралиб туради. Ушбу ёшдаги мактаб ўқувчиларида маданий–интеллектуал фаоллик, нарсаларнинг моҳиятига кириш истаги ва мактаб ўқув дастуридан ташқарида кучаяди.

Келажакдаги касбни танлаш ўқувчиларда катталар ишига катта қизиқишнинг пайдо бўлишига таъсир қилади.

Кенг когнитив мотивлар ривожланишда давом этмоқда – янги билимларга қизиқиш, уларни ўзлаштириш жараёнида қийинчиликларни энгиш. Билимга қизиқиш янада чуқурлашади, у нафақат ташқи шаклга, балки таълим жараёнининг қонуниятларига ҳам тегишли. Шундай қилиб, юқори синф ўқувчиларида асосий когнитив жараёнларнинг шаклланиши тугалланади. Тўлақонли назарий тафаккур вужудга келади, шахснинг илмий дунёқараши негизда турган илмий тушунчаларни шакллантиришнинг фаол жараёни содир бўлади.

Айнан шу вақтда ўқувчиларнинг маданий–интеллектуал ривожланишининг комплекс дастурини амалга оширишингиз мумкин. Бунинг учун тил ва адабиёт фанининг ўзига хос хусусиятларини, шахсга йўналтирилган таълимнинг вазифаларини, ўқитувчи ва ўқувчининг ўқув ва когнитив жараёндаги ўрнини, тил ва адабиёт тцикли субъектларининг функцияларини очиб бериш керак.

Юқори синф ўқувчиларининг маданий–интеллектуал қобилиятларини шакллантиришнинг **иккинчи дидактик шарт**и сифатида таълим мазмуни ва ўқув материали мазмунини ҳисобга олиш зарурлигини белгиладик.

Кўпгина олимларнинг фикрича, ўқув предметининг мазмуни тўртта ўзаро боғлиқ компонентдан иборат: дунё ва фаолият усуллари ҳақидаги билим; кўникма ва малакаларда мужассамланган фаолият усуллари; янги вазифаларни ҳал қилиш имкониятини берувчи ижодий фаолият тажрибаси; шахснинг ҳиссий ва қадрият муносабатларининг мазмуни [17].

Б.Р.Адизов мактаб таълимининг мазмуни индивидуал билим қобилиятларини очиб беришга, қизиқиш ва мойилликларни аниқлашга, ўз-ўзини ривожлантиришга ёрдам берадиган шахснинг зарурий таълим ва ижтимоийлашув даражасини таъминлаш қобилиятлари дидактик шартлардан бири бўлиши кераклигини таъкидлайди [5, 33–34–бет] (2.2–расмга қаранг).

Иш тажрибаси ёки олдинги билим

Янги билимларни кейинги эгаллаш заруратининг ижтимоий, шахсий мотивацияси

Кейинги ривожланиш учун зарур бўлган билим, қобилият, кўникмалар

Янги билимларни ўзлаштиришнинг маълум бир босқичидаги фаолият усуллари

Олинган натижанинг самарадорлик рефлексияси

Расм 2. Ўқитиш мазмун компонентининг тузилиши

Таянч фанларни белгилашда ва экспериментал факултатив курсни ишлаб чиқишда тадқиқотимизда ушбу мазмунни қуриш ёндашувлари ҳисобга олинади. Кўпинча табиий–математик фанлар ўқув предметлари сифатида маданий–интеллектуал қобилиятларни шакллантириш жараёнини таъминлайдиган ўқув фанлари гуруҳи ҳисобланади. Лекин ақлий малакаларнинг самарали ва узвий шаклланиши тил ва адабий цикл фанларини ўрганишда ҳам содир бўлади, деб ҳисоблаймиз.

Замонавий миллий мактаб қурилишининг асосий таркибий қисми маданий доминант ривожланишдир. Инсон салоҳиятининг сифати, таълим ва маданият даражаси мамлакатнинг иқтисодий ва ижтимоий тараққиёти учун ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Ижтимоий, иқтисодий ва маданий жараёнларнинг интеграциялашуви ва глобаллашуви таълим тизимини чуқур янгилашни талаб қилади, бу унинг олдиндан белгилаб қўйиладиган характерини келтириб чиқаради.

Мамлакатимизда ёшларнинг маданий–интеллектуал ривожланишининг паст даражасини ҳисобга олиб, “Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида”ги Қонуни ишлаб чиқилди[1]. Ушбу дастур миллий илм–фанни ёш кадрлар билан тўлдириш муаммосини ҳал қилишга қаратилган эди.

Тадқиқотимиз давомида белгилаб берилган фанлар бўйича фан дастурлари, дарсликлар ва методик қўлланмалар таҳлил қилинди. Маълум йўлишича, фан дастурларида маданий–интеллектуал кўникмалар аниқ тақсимланмаганлиги ва уларни шакллантиришнинг махсус методикаси ишлаб чиқилмаганлиги аниқланди, бу ўқитувчиларининг ишини анча мураккаблаштиради.

Мактаб ўқувчиларининг маданий–интеллектуал кўникмаларини самарали шакллантиришнинг **учинчи дидактик шарт** – бу таълим ўзаро таъсирининг анъанавий ва инновацион шакллариининг комбинацияси.

Инновацион таълим назарияси Н.Н.Азизходжаеванинг асарларида келтирилган бўлиб, унда инновацион таълим жамиятдаги тез ўзгаришларга, ўз ривожланиши туфайли ижодий қобилиятлар, фикрлашнинг турли шакллариини қўллаш, шунингдек, бошқа одамлар билан ҳамкорлик қилиш қобилиятни шакллантиришга йўналтирилган таълим сифатида қаралади[6].

А. Абдуқодиров инновацион таълимни мақсадли ва онгли равишда ташкил этилган жараён сифатида таҳлил қилади, уни лойиҳалаш муайян фаннинг илмий ва маданий билимларидан фойдаланиш асосида амалга оширилади[4]. Б.Умаров педагогик мулоқотнинг гуманистик йўналишини инновацион ўқитиш орқали тушунади [19].

Инновацион ўқув жараёни деганда биз педагогик янгиликларни яратиш, ривожлантириш, қўллаш ва тарқатиш бўйича ўқув жараёнини ташкил қилишни тушунамиз. Таълим жараёнида анъана ва янгилик доимий кураш олиб боради, бунинг натижасида ижодий жараён мумкин бўлади [4]. Аммо шуни ҳам таъкидлаш жоизки, сўнгги 15 йил ичида кенг тарқалган ва таълим жараёнини яхшилашга қаратилган ҳамма нарса олимлар кутган нарсага мос келмади. Шундай қилиб, педагогик амалиётда

материални ўрганишнинг тез суръати зарурлиги, юқори даражадаги қийинчилик ва таълимда назарий билимларнинг устуворлиги ҳақидаги ғоялар, деярли қўлланилмайди. Ўқувчиларнинг билим сифатини сезиларли даражада ошириш учун муаммоли таълим усулларининг имкониятлари чекланган бўлиб чиқди [2].

Дидактик тушунчаларни таҳлил қилиш ва илғор мактаб амалиётининг услубий ишланмаларини баҳолаш шуни кўрсатадики, тил ва адабиёт циклининг фанларини ўрганиш жараёнида маданий-интеллектуал кўникмаларни шакллантириш билан боғлиқ ҳолда ўқув материални ўзлаштиришда ўқувчиларнинг ўқув ва когнитив фаолиятини ташкил этиш мактаб таълимини такомиллаштиришнинг умумий асоси бўлиши керак.

Мактаб ўқувчиси когнитив ҳаракатларнинг тўлиқ циклини бажариши керак, яъни материални идрок этиши, тушуниши, эслаши, машқ қилиши ва кейин ўрганганларини чуқурлаштириш ва кучлироқ ассимиляция қилиш учун такрорлаши керак. Бу когнитив фаолиятларнинг барчаси лингвистик ва адабий тциклнинг субъектларини ўрганишнинг реал жараёнида қандайдир тарзда бир-бири билан боғлиқ, аммо улар ўзига хос хусусиятларга эга. Шундай қилиб, муайян таълим субъектлари ва ҳодисаларини идрок этиш фақат уларнинг ташқи хусусиятлари ва белгилари тўғрисида ғояларни шакллантиришга ёрдам беради.

Тушуниш жараёнида уларнинг моҳиятини тушунишга эришилади, аммо ўрта мактаб ўқувчиси бундан ҳар доим ҳам оғзаки равишда аниқ ифода эта олмайди. Ўқув материални эркин такрорлаш учун уни эслаб қолиш учун ҳаракатларни бажариш керак. Олинган билимларни амалиётда қўллаш учун махсус ўқув машқларидан фойдаланиш керак. Ўрганилаётган материални такрорлаш ва амалий машғулотлар билим ҳажмини чуқурлаштириш ва кучлироқ ўзлаштиришга ёрдам беради [2].

Бундай когнитив ҳаракатлар тизими ўқув жараёнининг асосий асоси эканлигини ҳисобга олиб, ўқувчиларнинг ўқув материални ўзлаштиришларини биргаликда таъминлайдиган барча когнитив ҳаракатларни ташкил қилишни таъминлаш керак. Ўқув-тарбиявий ишларни такомиллаштиришнинг баъзи услубий концепциялари (ривожлантирувчи таълим, ўқув қийинчиликлари, ўрганишни оптималлаштириш ва бошқалар) ўрта мактаб ўқувчиларининг когнитив фаолиятини ташкил этишнинг кўпроқ ижодий ёндашувлари ва усулларини талаб қилади. Шу боис таълим-тарбия ишлари сифатини ошириш, таълим шакллари тўғри танлаш муҳим аҳамиятга эга.

Ривожланиш таълимининг ишлаб чиқилган концепцияси принципи мактаб ўқувчиларининг ақлий ривожланишини тезлаштириш ғоясига асосланган эди. Таълимнинг назарий даражаси ошди, бу табиий равишда унинг ҳажмини оширди. Бироқ, таълимнинг қайта тузилган мазмунини ўзлаштириш бир қатор қийинчиликлар ва чекловларга эга эди. Ўқувчилар ҳар бир дарсда янги материални ўрганишлари керак эди ва бу уларни чуқур ёдлаш ва ўзлаштириш ишларини тўғри ташкил этишга тўсқинлик қиларди.

Ижодкор ўқитувчилар доимо ўқувчиларнинг ортиқча юкини камайтириш йўллари излайдилар. Бир дарсда бир вақтнинг ўзида уч-тўрт ва ҳатто беш-олтита мавзу тушунтирилганда, янги материални "катта блоклар" бўйича ўрганиш техникаси шундай ишлаб чиқилган, бу эса, мактаб ўқувчиларини маълумотлар билан таъминлаш,

амалий машғулотлар сонини ва тематик назоратни кўпайтириш, кейинги индивидуал юқори даражадаги иш учун вақтни бўшатиш имконини беради [11].

Бироқ, материални "катта блоклар" билан тушунтириш – бу фақат асосий фикрларни ўргатиш, дастурларнинг мазмунини иложи борича ихчамлаштиришни англатади. Шунга кўра, таълим мазмунини янада мукамал ва ихчамлаштириш, ўқув дастурлари ва дарсликларни ҳар бир фанни ўрганишга ажратилган ўқув соатлари миқдорига қараб ҳисоблаш зарурати туғилди. Шунингдек, ўқитувчига ўқув материални такрорлаш ва умумлаштириш учун фойдаланиши мумкин бўлган зарурий вақт захирасини олдиндан кўриш керак.

Ўқув жараёнини ташкил этишнинг замонавий технологияларини таҳлил қилиб, шуни таъкидлашимиз мумкинки, ҳатто дастурий материалнинг ҳажмини тубдан қисқартириш ва интерфаол технологиялардан фойдаланиш ўқувчиларнинг билим сифатига сезиларли таъсир кўрсатмайди.

Дарснинг қатъий тузилмаси (билимни текшириш, янги материални тушунтириш ва уни умумлаштириш ва мустаҳкамлаш) ўқувчиларга ўқув материални ўрганишнинг тўлиқ тциклини бажаришга имкон бермайди. Шуни инобатга олган ҳолда, энг муҳим услубий вазифа – ўқувчиларнинг биринчи дарсда янги материални, унинг тарғибот-ташвиқотига қарамай, ўзлаштиришини таъминлаш – оммавий мактаб амалиётида содир бўлмайди. Шундай экан, маданий-интеллектуал кўникмаларни шакллантириш мақсадида ўқув жараёнини ташкил этишнинг самарали шакли сифатида мажбурий таълим мазмуни билан бевосита боғлиқ бўлмаган ва ўқувчининг дунёқарашини кенгайтириш, янги йўналишлар билан танишиш учун танлаган факултатив синфларни танлаймиз.

Анъанавий ва интерактив таълим усулларининг комбинацияси тажрибавий ўрганиш бўйича танлов курсимизда қўлланилади. Ривожланаётган таълим шароитида мактаб ўқувчиларининг маданий-интеллектуал қобилиятларини самарали шакллантиришга ёрдам берадиган **тўртинчи дидактик шарт** – бу таълим жараёнини муаммолилаштириш.

Муаммоли таълимнинг асосини инсон тафаккурини ривожлантиришнинг психологик назарияси ташкил этади, унга кўра, ақлий жараённинг бошланғич даражаси одатда муаммоли вазият бўлиб, ўқувчиларнинг ақлий ривожланиши эса, юзага келган вазиятни ҳал қилиш жараёнида маданий-интеллектуал қийинчиликларни бартараф этиш ақлий ривожланиш жараёнида содир бўлади [14].

“Муаммоли таълим – билим ва фаолият усулларини ижодий ўзлаштириш қонуниятларига асосланган ҳамда ўқитиш ва ўқитишнинг ўзига хос услуб ва услублари комбинациясига эга бўлган, илмий тадқиқотнинг асосий белгилари билан тавсифланган дидактик тизимдир. Бу фан асосларини мустаҳкам ўзлаштиришни, ўқувчиларнинг когнитив мустақиллиги ва ижодий қобилиятларини ривожлантиришни таъминлайди” [15, 88–бет].

Ривожлантирувчи таълим тамойилларини муваффақиятли амалга оширишга ҳар бир ўқувчи фаол иштирокчига айланган ўқув жараёнини қуриш ёрдам беради. Бундай ҳолда, мактаб ўқувчилари ижодий қобилият ва кўникмаларнинг намоён бўлишини талаб қиладиган ишда бевосита тизимли равишда киритилганда ижодий фаолият усулларини ўзлаштирадлар [6, 32–бет].

Ривожлантириб таълимнинг асосий тамойиллари муаммони ҳал қилиш ва фаолият тамойиллари ҳисобланади. Муаммолилик принципи – ўқув материали мазмуни таркибидаги ўзгаришлар қонуниятларини акс эттирувчи ва ўқув жараёнининг мантиқий–когнитив қарама–қаршиликлари асосида ўқитиш усулларининг комбинациясини акс эттирувчи ва ушбу қонуниятларни амалга ошириш усулларини тавсифловчи дидактика тоифаси. ўқув мақсадига мувофиқ ўқувчиларнинг ижодий қобилиятларини ривожлантириш ва уларни тарбиялаш [4, 59–бет].

Асосий фанлар бўйича психологик–педагогик ва услубий адабиётларда муаммоли вазиятларни яратишнинг турли усуллари ва қоидалари, шунингдек уларни таълим мақсади ва танланган усулларга мувофиқ амалга ошириш йўллари кўриб чиқилади [14].

Ўқув жараёнининг муаммолилиги юқори синф ўқувчиларини ижодий жараёнга жалб қилишнинг инкор этилмайдиган ҳақиқатидир. Аммо шуни таъкидлаш керакки, ўқувчини муаммоли вазиятга қўйиш орқали биз ўзимиз қидирувнинг мақсади ва предметини белгилаймиз, унинг фаолиятини бевосита ёки билвосита бошқарамиз, муаммоли вазиятда аниқланган зиддиятни ҳал қилишга интиламиз, якуний натижага эришамиз. биз олдиндан хоҳлаган – бу янги тушунча ёки янги маданий–интеллектуал қабул бўладими.

Биз ўқувчиларнинг ўзимизга керак бўлган муаммони ҳал қилиш йўлидаги ижодий изланишларини рағбатлантирамиз, лекин ўқувчилар муаммоли таълим шароитида ҳам фаол бўлмаган “муаммо изловчилар” сифатида ҳаракат қилишади.

Шу билан бирга, когнитив фаолият жараёнида ўрта мактаб ўқувчиси кўпинча ўзини ҳис қилиши ва муайян муаммоларни ҳал қилиш йўллари топиши керак. Шунинг учун биз тадқиқотчиларнинг фикрига қўшилаемиз, унга кўра, таълим жараёнида нафақат берилган муаммоли вазиятлардан муваффақиятли чиқишга ёрдам берадиган кўникма ва кўникмаларни ривожлантириш, балки ўқувчиларда ўрганиш қобилиятини ривожлантириш керак. "муаммони кўриш", мустақил равишда вазифаларни қўйиш, уларни ҳақиқатда содир бўлган қарама–қаршиликлардан ажратиш. Ўқувчиларни ақлий фаолиятини муаммони амалга оширишга йўналтиришга ўргатиш ҳам бирдек муҳимдир.

Ўқувчиларда муаммога мустақил қарашни шакллантириш ва унинг ечимига ақлий фаолиятни йўналтиришнинг педагогик мақсадлари ўқувчиларда амалий аҳамиятга эга бўлган ва ижодий фанлараро хусусиятга эга бўлган муаммолар ва когнитив вазифаларни ҳал қилишга бўлган иштиёқи рағбатлантирилганда энг самарали амалга оширилади. Бундай фаолият уларда қарама–қаршиликларни кўриш, ўзига хос ғояларни яратиш, фикр юритиш ва янги муаммоларни аниқлаш қобилиятини ривожлантиради.

Бешинчи шарт фанларни ўқитишга комплекс ёндашувни белгилайди. “Интеграция” атамаси (лотинча бутун сон – тўлиқ, яхлит, узилмаган) жараён ёки яхлитликка олиб келадиган ҳаракат сифатида қаралади; бирлаштириш, боғланиш, бирликни тиклаш [3, 145–146–бет]. Замонавий таълимда интеграция қуйидаги йўналишларда амалга оширилади: интеграциялашган дарслар, интеграл кунлар, курслар, ўқув фанлари ва бошқалар.

Бизнинг тадқиқотимизда интеграция лингвистик ва адабий тциклнинг субъектлари билан боғлиқ. Биз бу фанлар қаторига она тили ва адабиёти, рус тили ва чет тилини киритдик. Интеграция ҳодиса сифатида икки томонлама хусусиятга эга ва

бир томондан жараён, иккинчи томондан эса, натижадир. Интеграция яхлитлик ҳолати сифатида ўзаро боғлиқлик, ўзаро таъсир ва ўзаро боғлиқлик, ўзаро боғлиқлик, ўзаро ёрдам ва ўзаро боғлиқлик каби сифатли хусусиятларга эга.

Интеграциялашган жараённинг ҳаракат йўналиши ва кетма-кетлиги интеграциянинг технологик занжирида ифодаланади. Интеграция жараёнида унинг қатор бўғинларини аниқлаш мумкин:

интеграция мақсадларини аниқлаш,

интеграция объектлари ва таркибий қисмларини аниқлаш,

интеграция ядросини ажратиб кўрсатиш,

интеграция объектлари ва таркибий қисмлари ўртасида янги алоқаларни ўрнатиш,

тизимни апробация қилиш.

Умумтаълим мактаблари ўқувчиларининг маданий-интеллектуал кўникмаларини шакллантириш жараёнини услубий таъминлаш интеграл ёндашувни ва ўқув жараёнида кейинги тестларни ҳисобга олган ҳолда тил ва адабиёт тцикли фанлари материали бўйича ишлаб чиқилади. Шунинг учун таълим жараёнида маданий-интеллектуал кўникмаларни шакллантириш таълим самарадорлигини оширишнинг энг оқилона усулларида бири бўлиб, маданий-интеллектуал кўникмаларни шакллантириш жараёни қуйидаги таркибий қисмларни таъминлаш шароитида амалга оширилиши мумкин:

ўрта мактаб ўқувчиси тафаккури ва психологик хусусиятларни ҳисобга олган ҳолда педагогик ёндашув;

юқори синфлар учун ўқув материалига нисбатан таълим мазмунининг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олиш;

мактаб ўқувчиларини тарбиялашда интерфаол ва анъанавий таълим ўзаро таъсири шакллариининг комбинацияси;

таълим жараёнини муаммолилаштириш;

фанларни ўқитишга комплекс ёндашув.

Хулоса. Маҳаллий дидактикада маданий-интеллектуал кўникмаларни шакллантириш муаммоси ривожланишининг навбатдаги босқичи ўқув жараёнини оптималлаштириш назариясининг пайдо бўлиши ва шаклланиши билан боғлиқ. Ушбу муаммо доирасидаги замонавий изланишлар ўқувчиларнинг маданий--интеллектуал ривожланиши билан боғлиқ муаммоларни ҳал қилишнинг кўплаб вариантларини кўрсатади.

Adabiyotlar/Literatura/References:

1. “Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида”ги Қонуни 2016 йил 14 сентябрь
2. Інноваційні технології викладання української мови та літератури в школі і ВНЗ: проблеми та пошуки / Матеріали Всеукраїнської науково-методичної конференції. – Житомир : Полісся, 2004. – 212 с
3. Pedagogika. Izohli lug‘at / Abdullayeva B., va boshqalar. – Toshkent: “Innovatsiya ziyo” nashriyoti, 2020. – 283 bet
4. Абдуқодиров А. Таълимда инновацион технологиялар. –Т.: Истеъдод, 2008. -180 б.;
5. Адизов Б.Р. Бошланғич таълимни ижодий ташкил этишининг назарий асослари: Пед.фан.док... дисс. – Бухоро, 2002. – 276 б

6. Азизходжаева Н.Н. Педагогические технологии и педагогическое мастерство: учебное пособие для магистратуры всех специальностей.-Т.: Молия, 2002.-137с.
7. Андреев В. И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности: Основы педагогики творчества. / В. И. Андреев. – Казань, 1988. – 236 с.
8. Бегимқулов У.Ш. Педагогик таълим жараёнларини ахборотлаштиришни ташкил этиш ва бошқариш назарияси ва амалиёти. Пед. фан. док. ... дис. – Т., 2007.;
9. Бугрий О. В. Теория и методика формирования интеллектуальных умений учащихся в процессе географического образования : Дис. ... доктора пед. наук : 13.00.02 / Бугрий Елена Владимировна. – Кривой Рог, 2006. – 404 с.
10. Ващенко Г. Общие методы обучения. Учебник для педагогов. / Г. Ващенко. – К. : Украинский издательский союз, 1997. –410 с.
11. Инновационное обучение: стратегия и практика. – Сочи, 1993. 203 с.
12. Кадырова З.Р. Проблемы повышения социальной активности молодежи в условиях всестороннего реформирования общества . Автореф. дис. ...докт. филос. наук. – Ташкент, 2000.;
13. Лаврентьева О. А. Дидактические условия формирования интеллектуальных умений старшеклассников при изучении научно-естественных дисциплин: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.09 / А. А. Лаврентьева. – Волынский ГУ им. Л. Украинки. – Луцк, 2005. – 21 с.
14. Момот Л. Л. Проблемно-пошукові методи навчання в школі. / Л. Л. Момот. – К. : Радянська школа, 1984. – 63 с.
15. Особенности обучения и психического развития школьников 13-17 лет / Под ред. И. В. Дубровиной, Б. С. Круглова. – М. : Педагогика, 1988. – 290 с.
16. Пospelов Н. Н. Формирование мыслительных операций у старшеклассников. / Н. Н. Пospelов, И. Н. Пospelов – М. : Педагогика, 1989. – 152 с.
17. Содержание современного школьного образования: Дидактический аспект / О.К. Корсакова, С. Е. Трубачева – М.: ФАДА, ЛТД, 2003. – 56 с.
18. Туйчиев Б. Политическая культура и демократизация общества. -Ташкент: НУУз, 2010. – 187 с
19. Умаров Б. Инновацион ёндашув асосида ўқувчиларнинг коммуникатив компетентлигини ривожлантириш. Пед. фан. фал.док. (PhD) ... дис. автореф. – Термиз.: ТерДУ, 2021. – 56 б.
20. Фалсафа. Энциклопедик луғат. Тузувчи **М.Абдуллаева**, **Ўзбекистон миллий энциклопедияси** нашриёти, 2010 й, 345-бет
21. Эргашева Г.С. Биология таълимида интерактив дастурий воситалардан самарали фойдаланишни такомиллаштириш. Пед. фан. док. (DSc) ... дис. автореф. – Т.: ТДПУ, 2018. – 56 б.

SCIENCEPROBLEMS.UZ

ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

№ 8 (3)-2023

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари электрон журнали 2020 йил 6 август куни 1368-сонли гувоҳнома билан давлат рўйхатига олинган.

Муассис: "SCIENCEPROBLEMS TEAM"
масъулияти чекланган жамияти

Таҳририят манзили:

100070. Тошкент шаҳри, Яккасарой тумани, Кичик Бешёғоч кўчаси, 70/10-уй. Электрон манзил:

scienceproblems.uz@gmail.com

Боғланиш учун телефонлар:

(99) 602-09-84 (telegram).